

Dîvân'dan Nağmeler: Farklı boyutlarıyla edebiyat-mûsikî ilişkileri eski türk edebiyatı çalışmaları XIV

Bilge Karga Göllü

Sorumlu Yazar:

Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana, Türkiye

email: bilgekarga2011@gmail.com

Gazel, kaside, mesnevi, mecmua, yeni yönelimler, metin neşri gibi Eski Türk Edebiyatı'nın pek çok konu ve problemine odaklanan çalışmalarıyla dikkati çeken ekip, yakın zamanda Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları serisinin on dördüncü kitabıyla okuyucunun karşısına çıktı. “Dîvân'dan nağmeler: farklı boyutlarıyla edebiyat-mûsikî ilişkileri” adını taşıyan eserdeki her yazı, kitabın ismini doğrular niteliktedir. İlk sayfasından itibaren okuyucuyu yakalayan ve “farklı” bakış açılarıyla yapılmış araştırmalar, “edebiyat-mûsikî” ilişkisine değişik boyutlarda bakabilmeyi sağlamaktadır. Aynı disiplinlerden araştırmacıların bir araya gelmesi de çalışmayı güçlendirmiştir. Hem mûsikî hem de edebiyat araştırmacılarına yol gösteren eser, disiplinler arası çalışmaların gereğine ve önemine bir defa daha işaret etmektedir. Eserin, Mûsikî ile Söz Arasında başlığını taşıyan giriş yazısında içeriğin genel bir dökümü yapılmıştır. Çalışmada göze çarpan ve araştırmacılara yarar sağlayacak bazı önemli noktalar da bulunmaktadır. Bunların okuyucuyla paylaşılması faydalı olacaktır. Ersu Pekin'in Müzik Şiirden Bağımsızlaşacak mı? adlı yazısında şiir ve müzik ilişkisi “Osmanlı şiir-müzik geleneği bağlamında” değil, modernleşme süreciyle birlikte ele alınmaktadır. Antik çağlardan bu yana şiirin müzikle aynı paralelde ilerlediği, hatta gündelik hayatın bir parçası olduğu açıkça görülebilmektedir. Şiiri müzikle okumanın âşık şiirinde de varlığına işaret eden yazar, şiirin “yazılan değil okunan” olduğunun durum üzerindeki etkisini de yeri geldiğinde hatırlatmaktadır.

Araştırma, şiir-müzik ilişkisinin geçmişten bugüne genel bir görünümünü sunmaktadır. XVII. yüzyılda iki unsurun birbirine bağlılığı henüz devam ederken, XIX. yüzyılda şiirin müzikten kopmaya ve uzaklaşmaya başladığı söylenmektedir. Özellikle yüksek kültürdekilerin “yeni söyleyiş biçimleri” oluşturduğu belirtilerek, müziği şiirin “zorunlu” ölçü dayatmasından kurtaran Meragalı Abdülkâdir'e atfedilen kâmlar buna örnek gösterilmektedir. XX. yüzyılda ise müziğin, yeni arayışlarla kendi olanaklarını kullanmaya başladığı ifade edilmiştir.

Pekin, müziğin şiire yakınlığını ezgi, ölçü ve söyleyiş üçgeniyle açıklamıştır. Bu özelliğin, Yunan şiirinden Arap şiirine hemen her dilde ve kültürde var olduğunu, en baştan beri şiirin ezgiyle okunduğunu belirtmiştir. Âşık Çelebi tezkiresinde karşılaşılan Aristoteles'in “şiirde vezin ve kafiyeye gerek yoktur”¹ şeklindeki düşüncesi ise farklı bir fikir olarak yazarın karşısına çıkmıştır. Pekin de, Aristo'nun Poetica'sını tekrar gözden geçirerek Aristoteles'in aslında şiirdeki ölçünün ritmin bir türü olduğunu ileri sürdüğünü² ifade etmiştir. Müziğin, şiirden kopma ve uzaklaşma serüveni anlatılırken bazı kelime ve deyimler ise dikkati çekmektedir. Daha yazının başlangıcında yer alan “Şiir müzikten bağımsız mı? Ya da şiir müzikten bağımsızlaştı mı-paçasını kurtardı mı?” cümlesinde yer alan “paçasını kurtarmak” deyiminin yazarın üslup özelliği olsa da şiir için kullanılması ne kadar doğrudur? “Giriştiği, ama sonradan pişman olduğu güç

durumdan kendini sıyırmak”³ anlamındaki deyim, şiir gibi güzel sanatların en üstünü kabul edilen sanat dalına uygun mudur? Yazının devamında da kimi zaman “şiirden kurtulmak” olarak nitelendirilen kopmaların, “çalışma alanı” odaklanmasına yenik düştüğü akla gelmektedir. İki unsurun birbirinden uzaklaşmasını uygun kelimelerle kıyaslamak daha sağlıklı olacaktır. Aksi halde yazılanlar, karşılaştırılan unsurların kıyası değil de savaşı gibi algılanmaktadır. Okan Murat Öztürk’ün Makam Nazariyatı, Nazîre ve Cantus Firmus: Müzikte ‘Model Olarak Besteleme’yle İlgili Üç Yöntem Arasındaki Muhtelif Bağlantılar Üzerine başlıklı makalesinde, ilk bakışta birbirine uzak gibi görünen üç kavramın ilişkisi başarılı bir şekilde okuyucuya sunulmaktadır. Bu unsurların Osmanlı mûsikî dünyasında nasıl bir rol üstlendiği, eserlerin ortaya çıkmasındaki etkileri irdelenmekte, söylenenler şemalarla da desteklenmektedir. Avrupa’da bestecilik alanında en eski yöntemlerden biri olan cantus firmus tekniğinde de, temel alınan unsur önceden var olan ezgilerdir. Bu noktada nazireyle benzerlik gösterdiği göze çarpmaktadır.

Yazar, XVIII. yüzyıldan itibaren mûsikînin daha çok “yaratıcılık” temelinde yeni bir içeriğe kavuştuğunu ifade etmektedir. Makam nazariyatının besteleme için tek başına yeterli olmadığı, bestecinin pratik alana yönelik ve “tarz-ı mahsus”un peşinde olduğu belirtilmektedir. Kantemiroğlu, Mustafa Kevserî Koleksiyonları ve Ali Ufkî’nin Mecmuâ-yı Sâz u Söz’ündeki bazı ortak eserler çalışmaya dâhil edilerek mûsikîdeki nazirelerin tespitine gayret edilmiştir. Koleksiyonlardaki eserlerin sadece % 4,25’inin nazirelerden oluştuğu saptansa da, birçoğunun farklı isimlerle kaydedilmesinin nazirelerin müstakil eserler gibi algılanmasına yol açtığı ve bunun da nazirelerin tespitini zorlaştırdığı ileri sürülmüştür. Sonuçlarından belki de en göze çarpanı, nazirelerin model alınan eserden bestecilik tekniği açısından düşük

seviyeye sahip olduğu, üstünlükten çok “öğrenme” ve “öykünme” etkenlerinin öne çıktığıdır. Edebiyat alanında da şairlerin yetişmeleri, güzel şiirlerin taklidi yoluyla sağlanmaktadır. Bu yönüyle nazireler, şairlerin yetişmesinde önemli bir “itici güç”tür.⁴ Ancak, ortaya çıkan şiirin model alınan şiirden genellikle söyleyiş, edâ ve konuda daha iyi olması istenmektedir.⁵ Bülent Aksoy’un Shakespeare’den “İncesaz” a “İncesaz” dan Shakespeare’e isimli yazısı ise, Cevat Çapan’ın Mûsikî Aşkî Besliyorsa Eğer başlıklı bildirisinden hareketle kaleme alınmıştır. Bu araştırma, Cevat Çapan’ın Shakespeare’in bazı oyunlarındaki dizelerin güftelerle benzerliğini örnekleyen, daha sonra Tiyatro Araştırmaları Dergisi’nde basılmış bildirisini anlatan ve destekleyen bir görünümüdür. Bunun için yazar, makalenin daha başında “Bu bildirinin derinliğine inilebilmesi için metindeki kuramsal söylem (discourse) doğrultusunda ilkin o art alanın doldurulması” gerektiğini ifade etmektedir.

Öncelikle “konu bağlamında” Shakespear’in oyunlarındaki güfteleri örneklediren yazar, çevirilerin niteliğinin eserler arasındaki benzerliği anlamak konusundaki rolünü irdelenmiştir. Hatta “çevirmek” yerine “Türkçe söylemek” anlayışını getiren Can Yücel’in çevirilerini de buna örnek göstermiştir. Ancak, Cevat Çapan’ın çeviri derslerinde fark ettiği güfte benzerlikleri, eski tiyatroların durumu, güfte kaleme alanlar, Yahya Kemal’in ve Nurullah Ataç’ın divan şiiriyle ilgili görüşleri gibi pek çok konuda bilgi verilerek yazının amacından saptığı gözlenmektedir. Hatta yazının sonuna gelindiğinde yazarın da “böylece konu buraya kadar sürüklendi” diyerek sorunun farkında olduğu görülmektedir. Cevat Çapan’ın bildirisindeki güfte benzerlikleri ise, aynı şekilde yazının arkasına iliştilmiş⁶ ve bu benzerliklere herhangi bir katkı yapılmamıştır.

Zeynep Yıldız Abbasoğlu’nun Müzisyen

ya da Râviyân-ı Şâirândan Olmak: Müzik Risaleleri ve Âdâb Literatürü Bağlamında On Birinci-On Beşinci Yüzyıllarda Müzisyenlerin Meclis Âdâbı Üzerine adlı çalışmasında yine ilgi çekici bir konu tercih edilmiştir. Müzisyenlerin meclislerde nasıl davranması gerektiğine dair bilgiler içeren âdâb literatürünün temel eserlerinden olan Şehname, Hüseyin Redâk, Kâbusnâme ele alınmış, müzik risalelerinde de meclis adabına dair bilgiler olduğu belirtilerek, bu edebî türe yakınlığı örneklerle sorgulanmıştır. Kemâlû Edebi'l-Gınâ, Kenzû't-Tuhaf, Câmiü'l-Elhân ve Makâsîdu'l-Elhân üzerinden yapılan değerlendirmelerle konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. XV. yüzyıl eserlerinden Mecâlisü'n-Nefâis ve Bâbü'nâme'de de konu hakkında çeşitli bilgilerin olduğuna dikkat çekilmiştir. Kökü İslam öncesine dayanan ve edebî tür olan âdâb literatürünün sadece Arapça ve Farsça edebî metinlerinin bir türü olmadığı ve daha fazlasını kapsadığı ileri sürülmüştür. Farklı tespitler içeren çalışmanın sonunda ise, ele alınan eserlerdeki bazı âdâb kurallarının birbirine göre farklılık gösterdiği belirtilerek, başka tartışmalara zemin hazırlanmıştır.

Ali Yıldırım ve Serda Türkel Oter'in birlikte hazırladığı Dede Efendi'nin Yürük Semâî Formunda Aynı Vezin ile Bestelenmiş Eserleri Üzerinden Usûl-Vezin Münasebetine Bir Bakış makalesinde bir usûl üzerinde ve aynı vezinde bestelenmiş eserlerle ilgili yapılacak çalışmalarla usûl-vezin ilişkisinin daha iyi görülebileceği ileri sürülmüştür. Yürük Semâî formunda olan Dede Efendi'nin 24 eseri üzerinde usûl-vezin ilişkisine dair tespitlerde bulunulmuştur. Dağılımlar başarılı bir şekilde gösterilmiş, çeşitli uygulamaların nedenleri de tartışılmıştır. Bestekârların vezin-usûl uygulamalarında manaya daha fazla önem verdikleri görülerek farklı çıkarımlarda da bulunulmuştur.

Mustafa Çıpan'ın Klasik Türk Mûsikîsi Eserlerinin Güfteleri/Mûsikîmizin Şiiri isimli

çalışmasında Klasik Türk Mûsikîsi güfte varlığının sanılandan daha fazla olduğu ve doğru bir şekilde ortaya çıkarılmasının gereği vurgulanmıştır. Güftelerdeki hata ve eksiklikler gösterilerek karşılaştırma ve düzeltmeler yapılarak sağlıklı eserlerin ortaya çıkması ihtiyacı öne çıkarılmıştır.

“Güfte” konusunun dışında “Makam ismi değişikliği”, “İcra edilmeleri yasaklanan eserler”, “Geçmişte şair ve bestekârların hem edebiyata hem de mûsikîye vâkıf olmaları” ve “Mûsikî İstılahlarında (terminoloji) birlik meselesi” gibi başlıklar dikkati çekmektedir. Aynı ele alınması gerektiği izlenimi veren bu başlıkların, güfte konusundan okuyucuyu uzaklaştırdığı söylenebilir. “Geçmişte şair ve bestekârların hem edebiyata hem de mûsikîye vâkıf olmaları” başlığı altında ise Buhûrîzâde Mustafâ İtrî, Nâbî, Nazîm Yahyâ ele alınmış, diğer şairlerin sadece mûsikî ile ilgileri üzerinde durulurken Nâbî'nin hayatı hakkında bile bilgi verilmiştir. Böylelikle, “alt başlıkların alt başlıklarında” da kopmalara neden olunmuştur. Yazının sonuna ise aceleyle eklendiği izlenimi veren bir proje bilgisi iliştilmiştir. Bu projeye yazarın, “Klasik Türk Mûsikîsi Güfteleri” adlı kapsamlı ve yararlı bir çalışmaya imza attığı görülse de makalede ayrı ayrı ele alınması gereken birçok başlık olduğu söylenebilir.

Ayşe Yıldız'ın Nedim'in Murabbalarından Hareketle Edebiyat ve Müzik İlişisini Yeniden Düşünmek isimli çalışmasında murabba-şarkı ilişkisi irdelenmiştir. Nedim'in Dîvân'ındaki 33 murabba, müzikaliteyi sağlayan etkenler (ulama, imale vb.) göz önünde bulundurulmuş ayrı ayrı incelenmiştir. Etkenlerin tablolaştırılmasıyla somut bir hal alan veriler, murabbaların bestelenmeye elverişli olduğunu göstermiştir.

Beyhan Kesik'in Cenâbî Dîvânı'nda Mûsikî başlıklı makalesinde Dîvân'da yer alan nefesli, vurmali, telli, körüklü çalgılar;

mûsikî makamları ve mûsikî ile ilgili diğer terimler örnek beyitlerle incelenmiştir. Ancak, çoğu yerde beyitlerin anlamları verilirken, bazı yerlerde birden fazla beyit verilip anlamın verilmemesi tutarsızlığa neden olmuştur. Bununla birlikte “Mûsikî ile ilgili diğer terimler” başlığı altındaki bazı terimlerde açıklamaların aynı cümleyle ifade edildiği görülmüştür. Mesela “... bu sözcük, dîvânda da aynı anlamıyla kullanılmıştır” cümlesi “raks”, “sadâ”, “terâne” maddelerinde aynı şekilde geçmektedir. Yazının sonundaki “Deyimler” kısmında ise sadece “kulak bur-/bük-“ deyimini için ayrı bir başlık açılmıştır.

Özge Öztekin’in Edebiyatta Müziğin Erganun Tonu adlı makalesinde, dünyanın en eski müzik aletlerinden sayılan “erganûn”un, aslında çok eskiden beri doğunun eserlerinde yerini bulduğu örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Kökeni hakkında çeşitli eserlerden (Seyahatnâme, Çengnâme, Câmîü’l- Elhân vb.) hareketle geniş bilgi de verilmiştir. Daha sonra “Örnekleme” denilerek yakın dönem şair ve yazarları (Atilla İlhan, Yahya Kemal vb), Gazneli ve Anadolu Selçuklu dönemi ile Osmanlı dönemi eserlerinde (divanlar, mesneviler, mecmualar, Seyahatnâme, sefaretnameler) bu müzik aletinin geçtiği yerler alıntılanmıştır. Herhangi bir yorum yapılmadan sıralanan alıntılar, dökümden öteye geçememiştir. Sayfalarca süren “Örnekleme” in çıkarımları yazının sonunda yapılıncaya da anlaşılabilirlik azalmıştır.

Cenk Güray’ın Osmanlı’dan Kalan Bir Şiir ve Müzik Mirası: Gazi Murâd Reis’ten IV. Murâd’a ‘Vakanüvislik’ Örneği Olarak Yeniçeri Âşıkları yazısında Ali Ufkî Bey’in (ö. 1675) nota derlemelerinden biri olan Mecmuâ-yı Sâz u Söz adlı eserinden hareket edilmiştir. IV. Murâd dönemi Yeniçeri âşıklarına ait eserlerin birer tarihî vesika rolü üstlendikleri; XVII. yüzyılın şiir üslubu, âşıklık geleneği, müzik ve makam yapıları hakkında bilgi verdiği; “sosyal tarih aktarıcısı” olarak önemli bir rol

üstlendikleri örneklerle anlatılmıştır.

Savaşkan Cem Bahadır’ın Meclisin Olmazsa Olmazı: Mûsikî Âletleri isimli çalışmasında XVI. yüzyıl divanlarındaki mûsikîye ait unsurlar üzerinde durulmuştur. Önce meclisler hakkında bilgi verilmiş, meclisin nerelerde ve ne zaman kurulduğu da örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Divanlarda yer alan çeng, def, erganûn, kânûn, kemençe, kopuz, nefir ve kûs, ney, rebâb, sâz, tabl, tanbûr gibi çalgılarla gazel-hân, gûyende, hânende, çengi, deffâf/def-zen, köçek, mutrib, rakkâs, sâzende mûsikî terimleri açıklanmıştır. XVI. yüzyıl gibi ihtişamlı bir dönemin divanlarında daha fazla mûsikî terimiyle karşılaşılacağı beklenmektedir. Ancak yazar da divan sayısının artmasıyla farklı bilgilere ulaşılacağını söylemektedir.

Kitabın sonunda ise Encyclopaedia Iranica’nın on birinci cildinde yer alan Franklin Lewis’in “Hâfız ve mûsikî: ses örüntüleri ve aruz dışı âhenk unsurları” adlı makalesinin İpek Hüner-Cora tarafından yapılan çevirisi yer almaktadır. Yazıda, Hâfız’ın kullandığı bazı terimlerin müzikalite bağlamında kullanıldığı ileri sürülmüş, örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ses yinelemesi, ünsüz ve ünlü benzerliği, değişen ünsüz ve ünlü paralelliği vb. özelliklerle gazellerinin çoğunun müziğe uygun olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, Dîvân’daki müzik sesleri, müzikal usûller, ölçüler ve melodik yapılar, müzik enstrümanları, üflemler ve vurmali çalgılar, şarkıcılar, müzisyenler, dans, şarkılar vb. pek çok konuya değinilmiştir. Hâfız’ın Avrupa müziğindeki etkilerine de yer verilen yazının çevirisiyle gerek mûsikî gerekse Fars şiiri üzerine çalışanlara farklı bir örnek sunulmuştur.

Edebiyat, müzik, tarih, tiyatro gibi birçok alana hitap eden ve disiplinler arası çalışmaların daha başarılı sonuçlar verdiğini ispatlayan bu kitap, büyük bir emeğin ürünüdür. Yazarların ele aldığı

konular merak uyandırıcı olmakla birlikte, konu hakkında çalışanlara yol göstericidir. Bütün bu özellikleriyle eser, alana ilgi duyan araştırmacıların önemli başvuru kaynaklarından biri olmayı hak etmektedir.

Kaynaklar

Aksoy, Ö. A. (1995). Deyimler Sözlüğü II, s. 1002, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Çapan, C. (1993). Musiki Aşkı Besliyorsa Eğer, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Araştırmaları Dergisi, s. 91-97.

Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XIV (2019). Dîvân'dan nağmeler: farklı boyutlarıyla edebiyat-mûsikî ilişkileri, haz.: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Ali Emre Özyıldırım, Ersu Pekin, İstanbul: Klasik Yayınları” adlı kitaptan yapılmıştır.

Kılıç, F. (2009). Meşâ’irü-Şu’arâ İnceleme-Metin, C. 1, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, s. 122.

Köksal, F. (2006). Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire, Akçağ Yayınları, Ankara: Akçağ Yayınları.

Yavuz, K. (2013). Türk Şiirinde Nazire, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 10, İstanbul, s. 360.

Dipnotlar

1. Kılıç, F. (2009). Meşâ’irü-Şu’arâ İnceleme-Metin, C. 1, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, s. 122.
2. Metin alıntıları, “ESKİ TÜRK EDEBİYATI ÇALIŞMALARI XIV (2019). Dîvân'dan nağmeler: farklı boyutlarıyla edebiyat-mûsikî ilişkileri, haz.: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Ali Emre Özyıldırım, Ersu Pekin, İstanbul: Klasik Yayınları” adlı kitaptan yapılmıştır.
3. Aksoy, Ö. A. (1995). Deyimler Sözlüğü II, s. 1002, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
4. Geniş bilgi için bk. Yavuz, K. (2013). Türk Şiirinde Nazire, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 10, İstanbul, s.

360.

5. Köksal, F. (2006). Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire, Akçağ Yayınları, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 43-96.
6. Geniş bilgi için bk.: Çapan, C. (1993). Musiki Aşkı Besliyorsa Eğer, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Araştırmaları Dergisi, s. 91-97.

Tunes from Divan: literature-music relations with different dimensions

Abstract

The 14th book of the Old Turkish Literature Studies series, which has attracted attention with its researches presenting different subjects, has recently met with the reader, titled “Tunes from Divan: literature-music relations with different dimensions”. In the work, which also includes interdisciplinary researches, the interest of literature-music from different authors, music-word context, mode theory, methods of composing music, musical treatments, method-meter relationship, lyrics, music elements in divan poetry, janissary amorous, etc. subjects are included.

Since it is important to introduce the work, which will attract the attention of both literature and music researchers, in our study, attention was drawn to some noticeable issues as well as evaluations about the content of the book.

Keywords:

literature-music, old turkish literature studies, book evaluation